

SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

FRI-110-2-SSH(S)-01

FUNCTIONAL METATHESIS IN THE ORAL PRACTICE OF THE FRENCH AND BULGARIAN LANGUAGES

Assoc. Prof. Kirilova Veska, PhD

Faculty of Modern Languages

St. Cyril and Methodius University of Veliko Turnovo

Phone: 062 618 283

E-mail: v.dimitrova@ts.uni-vt.bg

***Abstract:** This report analyzes some cases of contact and distant metathesis in the oral practice of French and Bulgarian languages. The purpose of the study is to determine which groups of sound segments are subject to contact metathesis, which sound segments interact during distant metathesis, as well as the reasons that determine them. In contact metathesis, the process in question is established in three types of two-segment groups in both languages: 1) vocal-consonant, 2) consonant-vocal and 3) two-segment consonant group. The reasons causing the metathesis process are of a different nature - phonetic factors acting at subsegmental, segmental and syllabic level, etymological factors, poorly learned pronunciation of words of foreign origin, lapsus linguae, wrong phonetic sequence, wrong analogy, semantic factor, discourse use frequency of the word form affected by the metathesis.*

***Keywords:** contact metathesis, distant metathesis, oral practice, French language, Bulgarian language*

ВЪВЕДЕНИЕ

Обикновено метатезата се определя като промяна на дума или група от думи чрез преместване, премятане на две фонемни или срички във вътрешността на думата или в група от думи (Le Robert, 2008) с цел да се улесни тяхното учленение и произнасяне (Hamon, A., 1992 : 314). Някои езиковеди правят терминологично разграничение в рамките на метатезата, като използват понятието „интерверсия“ за обозначаване на премятането на две съседни фонемни, а термина метатеза – при размяна на местата на две несъседни фонемни (Malmberg, B., 1994 : 72). В този контекст общото понятие “метатеза” би могло да бъде дефинирано като контактна метатеза за случаите на интерверсия и като дистантна – за случаите, при които несъседни звукове или срички разменят местата си в дадена словоформа или група от думи. Обикновено протичането на метатезата води до образуване на срички, характерни за сричковата структура на езика (Malmberg, B., 1994 : 112). Метатезата е част от историческия развой на френския и българския език. Ясно са представени правилата за нейното функциониране в двата езика както в диахронен, така и в синхронен план, но по-малко внимание се обръща на нейната ненормативна проява, като обикновено се описват отделни случаи в рамките на фонетичните особености на различни местни говори, например за френския език – в изследвания на Картон и др. (1982), Гаде (1989, 1992), Амон (1992), Малмберг (1994), за българския език – в публикации на Георгиев и Дуриданов (1972), Младенов (1979), Стойков (1993), Бояджиев, Тилков (1997) и др.

Обект на настоящата разработка са случаи на контактна и дистантна метатеза в устната практика на френския и българския език. Целта на изследването е да се установи в кои групи от звукови сегменти действа контактната метатеза, кои звукови сегментни си взаимодействат при протичане на дистантна метатеза, както и кои са причините, които ги обуславят.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Функционална метатеза във френския език

1.1. Функционална метатеза на гласна и съгласна

Диахронни изследвания относно синтагматичната реализация на фонемите от френската фонологична система сочат, че плавните съгласни, и особено “r”, често са били обект на

„транспозиции и трансфери във вътрешността на думата“ (Zink, G., 1987 : 160). Този фонетичен процес, характерен за общата фонетика, е съществувал в старофренския език (Zink, G., 1987 : 160). Често метатезата на „r“ се е извършвала в рамките на двусегментната група *гласна + „r“*, и особено групата „er“: *berbīcem > berbīs* (форма в старофренски) > *brebis, biberaticum > bevraĝe* (старофр.) > *breuvage, turbulāre > torbler*, преминало в *troubler* в съвременния френски език (Zink, G., 1987 : 160). Като причина за нейната проява обикновено се изтъква необходимостта да се осигури по-добро звуково свързване в сричката (Zink, G., 1987 : 160). Зенк обяснява метатезата на съгласната „r“ и преминаването ѝ от имплозивна сричкова позиция в експлозивна с учленителната ѝ сила (Zink, G., 1987 : 160) – тя е сред съгласните с най-слаба учленителна сила (Delattre in Canault, M., 2017: 91). Проява на метатеза на “r” може да се наблюдава в диалектни словоформи в пикардския говор например в двусегментната група „er“, преминала след метатеза в „re“ : *bergier > bregier, couverture > couvreture, fermer > fremer, gouverner > gouvrenner, ouverture > ouvreture* и др., като не е изключено, макар и по-рядко, протичане на обратния метатезен процес: “re” > „er“: *prenons > pernons, crever > querver* (Zink, G., 1987 : 160). В различни френски местни говори често може да се чуе: *un Berton* вместо *un Breton, une guernouille* вместо *une grenouille* (Hamon, A., 1992 : 315). Метатеза се наблюдава също в детския говор, в просторечния говор или при лапсус: *aéorape* вместо *aréorape* (Hamon, A., 1992 : 125), *aréosol* вм. *aérosol* (Canault, M., 2017: 91), а поради грешна етимология думата *infarctus* може да бъде произнесена *infractus*, погрешно свързана с думата *fracture* (Gadet, F., 1989 : 68). Гаде смята, че метатезата в последния случай би могла да бъде обяснена по-скоро като резултат от действаща във френския език тенденция към натоварване на началото на сричката и разтоварване на нейния край. Тази тенденция произтича от характерното за френския език прогресивно нарастване на учленителната енергия в сричката: атаката в началото на френската сричка е слаба и постепенно нараства до произнасяне на гласната (Gadet, F., 1989 : 68). В говора на Северна Пикардия може да се наблюдава проява на контактна метатеза не само в групите “er” и “re”, но също и в двусегментни групи, в чийто състав влизат и други съгласни напр. [l], [d], [ʒ], които се съчетават с „e“. Този вид метатеза засяга едносрични думи с голяма честота на дискурсна употреба като напр. членната форма за м.р. ед.ч. “le”, местоименната форма за 1л. ед.ч. “je”, предлога “de” и др.: *le plancher > el plancher > ep plancher* (с регресивна асимилация на “l” в последния вариант на словоформата) (Carton, F. et al. 1983: 24), *je regarde > j’ regarde* (битоворазг. стил) > *ej regarde* (севернопикардски) (Carton, F. et al. 1983: 26). Идентични метатезни процеси в същите словоформи са установени и във френския просторечен говор: *s’courir eul monde riche* (Rictus in Gadet, F., 1992: 37), *les mecs ed la rue* (Benjamin in Gadet, F., 1992: 37), *ej m’occupe jamais du ménage* (Bruant in Gadet, F., 1992: 37). Разглежданите случаи на метатеза в диалектни форми, в просторечния говор на френския език са се превърнали в стереотипен и стигматизиран признак (Gadet, F., 1992: 38). Проявеният метатезен процес би могъл да бъде определен като сегментно обусловен – той се извършва в предконсонантна позиция на групата *съгласна + „e“*, която всъщност съставлява едносрична дума с висока честотата на дискурсна употреба. Метатеза в двусегментната група *съгласна + гласна* (*ça > aʃ, ras > ap, aps*), както и на съгласна пред сричка може да се наблюдава във френския сленг, познат още като „верлан“, използван предимно от младежите, живеещи в предградията: *fou > ouf, moche > chom,e, toi > oit* (примери на Boyer, H., 2001: 83-84). В елзаския говор в трисегментния финален отрязък *съгласна + плавна + нямо „e“* се наблюдава контактна метатеза на нямо “e” и предхождащата го плавна съгласна¹ - групите „re“ и „le“ преминават съответно в „er“ и „el“: *quatre [katər], fenêtre [fənətər], sucre [sykər]* (примери на Carton, F. et al., 1983: 16). Протичането на този процес зависи от два фонетични фактора: 1) сегментен контекст – втората съгласна от двуконсонантната група е плавната „r“ или „l“, последвана от нямо “e” и 2) позиция на трисегментния отрязък *съгласна + плавна съгласна + нямо „e“* в думата – той се намира в краесловието.

¹ Разглежданите случаи биха могли да бъдат интерпретирани също и като епентеза на нямо “e” във фоничната форма на думата (вж Kirilova, V., 2015)

1. 2. Функционална метатеза на вокални сегменти

Метатезата между вокални сегменти във френския език е със сравнително рядка проява и обикновено е *дистантна*, напр. словосъчетанието *la liqueur opiacée* може да бъде произнесено *la liqueur à piocer* поради грешно направен лиезон според Амон (Hamon, A., 1992 : 315), аргумент, който не би могъл да бъде приет като основателен, тъй като в това словосъчетание е налице не лиезон, а консонантно-вокално свързване. Причина за тази фонетична промяна би могла да бъде по-скоро грешна аналогия със синтактичната структура *съществително име + à + инфинитив*, в която предлогът „à“, изразяващ предназначение, въвежда несъгласуваното определение по подобие на словосъчетания като *machine à laver, air à danser, cartes à jouer, chambre à coucher, couteau à découper, crème à raser* и др. Дистантна метатеза е налице и в номиналната синтагма *l'hépatite viral > l'épatate virile*. (пример на Hamon, A., 1992 : 315), а вероятна причина за нея е игра на думи, целяща определен стилистичен ефект, подобно на следните примери: *un mot de vous* [œ̃modəvu] > *un mou de veau* [œ̃mudəvo] (Hamon, A., 1992 : 315). Дистантната метатеза би могла да бъде следствие от езиков лапсус напр. *obnubiler > obnibuler* (Canault, M., 2017: 91).

1.3. Функционална метатеза на консонантни сегменти

Контактна метатеза на съгласни може да се прояви във френския просторечен говор. Тя се наблюдава в два вида консонантни групи : 1) групата [ks], изразена чрез графемата „x“, и 2) групата [sk]. Звуковете, разменящи местата си в двусегментния отрязък [ks], се произнасят [sk]: *luxe > lusque* (Malmberg, B., 1994 : 72, Hamon, A., 1992 : 315), *fixe > fisque* (Malmberg, B., 1994 : 72), *pretexte > pretesque* (Gadet, F., 1992: 41). Метатезата в консонантната група [sk] води до образуване на двусегментния отрязък [ks], който е изразен с графемата „x“ в писмената форма на думата: *disque > dixe* (пример на Hamon, A., 1992 : 315), *astérisque > astérix* (пример на Hamon, A., 1992 : 125).

В някои местни говори или в детската реч се наблюдава дистантна метатеза: *magasin > mazaguin, couvrir > crouvir* (Malmberg, B., 1994 : 72). Тя може да се прояви също и при езиков лапсус: *prestidigitateur > prestigiditeur, rémunérer > rénumérer* (Hamon, A., 1992 : 125, 315), както и при скоропоговорките, например в *un chasseur sachant chasser* думата *chasseur* [ʃasœʁ] често се произнася [sɑʃœʁ] (Canault, M., 2017: 91). Дистантен метатезен процес протича също и при игра на думи. Той се осъществява в различни фонични конфигурации за целите на езиковото въздействие : *le beau Danube > le beau Nadule, le grand méchant loup > le grand léchant mou, chant de guerre > gant de chair* (примери на Hamon, A., 1992 : 315).

1.4. Функционална метатеза на сричка

Освен метатеза на вокални и консонантни сегменти във френския език е възможна също метатеза на срички. Тя се наблюдава обикновено при игра на думи с цел постигане на определен стилистичен ефект, напр. *la tête coupée* се променя в *la coupe tétée* (пример на Hamon, A., 1992 : 315). Все пак следва да се уточни, че метатезата при игра на думи е резултат от съзнателно извършена манипулация с формата и съдържанието на даден езиков знак в търсене на желано езиково въздействие. Основният фактор, определящ протичането на процеса, е семантичният.

Сричковата метатеза е основен формален способ при образуване на думите във френския сленг верлан: *louche > chelou, bizarre > zarbi, tronche > chetron, e, voiture > turevoi/turvoi* (Boyer, H., 2001: 83-84), *pourri > girou* (Boyer, H., 2001: 81).

2. Функционална метатеза в българския език

2.1. Функционална метатеза на гласна и съгласна

Един от най-често срещаните метатезни процеси в българския език е този в двусегментните фонични групи [ър-ъл] □ [ръ-лъ]. Известно е, че употребата им зависи от фонетичното им обкръжение в дадена дума и в нейните производни. Този процес е познат в българската фонетика като редуване на фонемите. Той има закономерен характер и се определя

от позицията на еровата гласна в средисловието спрямо сонорните съгласни “р” и “л” (Tilkov, D. et al., 1982: 232, Voyadjiev, T., & Tilkov, D., 1997: 244) с цел да се избегне формирането на труднопроизносима консонантна група. Обикновено в jednosричните думи, в чийто фоничен състав влизат еровата гласна и съгласните [р] и [л], присъстват групите [ръ] и [лъ], което предотвратява струпването на съгласни в края на сричката *врѣх, блѣф, стрѣк, трѣн* (вж. още Tilkov, D. et al., 1982: 233). Не липсват обаче и множество изключения като напр. *тѣрг, хѣлм, вѣлк, гѣрч* и др. (относно изключенията вж. още Tilkov, D. et al., 1982: 233; Voyadjiev, T., & Tilkov, D., 1997: 244-245). В многосричните думи сричковата структура е от важно значение за определяне на мястото на гласната [ѣ] спрямо плавните съгласни „л“ и „р“, тъй като позицията на „ѣ“ зависи от броя на съгласните в следващата сричка: пред една съгласна се формират групите [ѣр] и [ѣл] (зърно, дългове), а пред две и повече съгласни, групите [ръ] и [лъ] (*зрѣнце, длѣжник*) (Tilkov, D. et al., 1982: 233). Под диалектно влияние се наблюдават отклонения от тези правила, които водят до нерегламентирани произносители варианти. В панагюрския говор например се срещат само съчетанията [ѣр] и [ѣл] независимо от броя на сричките в думата и от броя на следващите съгласни: [*сѣрп, кѣрф, вѣлк, пѣлх, гѣрне, гѣрнѣр, гѣлтам, гѣлтна*] (Stoykov, S., 1993: 220), а това води, при някои от словоформите, до ненормативни метатезни процеси напр. в диалектни форми като *кѣрф, пѣлх, гѣрнѣр, гѣлтна* (Stoykov, S., 1993: 220). Идентични звукови промени се наблюдават и в смолянския говор, но в него еровата гласна е преминала в широко „о“: *врѣв > [вѣрф], мрѣкнало > [мѣркнало]* (Stoykov, S., 1993: 220), а метатезният процес се извършва между широко [ѣ] и ликвидна съгласна. В други местни говори, като софийския, краешкия, пирдопския и др., се употребяват само двусегментните групи [ръ] и [лъ] без оглед на броя срички в думата и броя на следходните съгласни (*срѣп, влѣк, крѣпа, дрѣво, грѣне, злѣва*) (Stoykov, S., 1993: 220). Тези диалекти пазят следи от старобългарския език, за който е била характерна употреба само на групите *рѣ, лѣ* (Stoykov, S., 1993: 220), езиков факт, който дава основание функционалната метатеза в подобни случаи да бъде определена като етимологично обусловена. Освен контактна метатеза в групите, съставени от ерова гласна и ликвидна съгласна, интерверсия може да се наблюдава също между гласна, различна от еровата, и съгласните „р“ или „л“ в различни сегментни конфигурации напр. [ор], [ул]: *порткал > протокал, портмоне > протмоне, скулптор > склуптор*.

2. 2. Функционална метатеза на вокални сегменти

Метатезата на вокални сегменти е рядко проявяващ се фонетичен процес в българския език и е свързана предимно с неправилно усвоено произношение на думи с чужд произход: *тоалет > таолет, тоалетна > таолетна, коалиция > каолиция, коалиционен > каолиционен*. Контактната метатеза в двусегментната вокална група [оа] засяга широки гласни.

2.3. Функционална метатеза на консонантни сегменти

Нерегламентираната метатеза на съгласни в съвременния български език е със сравнително рядка проява и се среща най-вече при отделни словоформи като контактна метатеза: *бинлик* (диалектна дума) > *билник* (Gueorguiev, V. & Duridanov, I., 1978: 107), *все > све, всичко > свичко* (най-вече в западните говори) (примери на Vatov, V., 2002 :237), *вход > хвод, гарван > гавран, фелдшер > фершел*² (Gueorguiev, V. & Duridanov, I., 1978: 107), но също и като дистантна метатеза: *балерина > барелина, пелерина > перелина, пергели > пелгери*. Често тези процеси се дължат на диалектно влияние: *забрави > забовари*³, *револвер > леворвер, сардела > салдера, карамфил > каламфир* (в района на Габрово) (Mladenov, St., 1979 : 161), *коприва > покрива* (в Ново село, района на Видин) (Mladenov, St., 1979 : 161), *гердан > гендар* (Naralampiev, I., 2001: 88). Засегнатите съгласни са предимно сонорните „л, р, н“, както и съгласната [в] (*все > све, вход > хвод, гарван > гавран*). Фактът, че съгласната [в] се нарежда

² Протичането на метатеза в словоформата *фелдшер > фершел* е съпроводено с изпадане на преградната „д“ от консонантната група „лд“.

³ Метатезният процес в думата *забрави* е придружен от епентеза на [о] – *забовари*.

сред сонорните съгласни, обект на метатеза, може да бъде обяснен с нейната двойствена природа, свързана с историческата ѝ еволюция. На даден етап от своето развитие [v] е била сонорна съгласна и е нямала беззвучен корелат (Tilkov et al., 1982: 118). В редки случаи се наблюдава метатеза между беззвучни преградни съгласни (*коприва* > *покрива*). Дистантна метатеза може да се прояви и при скоропоговорките, напр. *Крал Карл и кралица Клара крали кларинети* би могла да бъде произнесена *Крал Карл и кралица Крала крали кларинети*.

ИЗВОДИ

Метатезата е част от историческия развой на френския и българския език, като във френския език най-често засегнати от този процес са били плавните съгласни [l] и [r], а в българския – еровата гласна. В съвременното състояние на двата езика се наблюдават нерегламентирани метатезни процеси под диалектно влияние, в просторечния говор, в детския говор, при езиков лапсус, при игра на думи. Те се проявяват като контактни или като дистантни. При контактна метатеза в двата езика обект на този процес са следните видове двусегментни групи: 1) вокално-консонантна група: за френския език – предимно групата „er“ (*bergier* > *bregier*), за българския език – групата *гласна* + [p] или [л] в различни сегментни конфигурации напр. [ър], [ъл], [ор], [ул] (*сърп* > *сърп*), 2) консонантно-вокална група: за френския език – групата *съгласна* + *нямо* „e“ („re“ > quatre [katər], „le“ > [ə]), за българския език – групите [p]/[л] + *ерова гласна* (*кръв* > *кърф*), 3) двусегментна консонантна група: за френския език – групите [ks] и [sk] (*luxe* > *lusque*, *astérisque* > *astérix*), за българския език – предимно групи, в чийто състав влизат съгласните [p], [л], [н], [в] (*билник* > *бинлик*). В българския език се установява контактна метатеза в двусегментна вокална група (*коалиция* > *каолиция*), а във френския език – дистантна метатеза на вокални сегменти. Дистантният метатезен процес на консонантни сегменти се проявява и в двата езика. Метатезата на срички е особено характерна за френския сленг верлан.

Причините, довели до протичането на метатезния процес са от различно естество. При контактна метатеза във вокално-консонантна и в консонантно-вокална група важно значение имат фонетичните фактори (артикулационна сила на звука, сегментно обкръжение, сричкова структура) и тези с етимологична обусловеност. При проявена контактна метатеза в двувокална сегментна група, както и при дистантна метатеза на вокални и консонантни сегменти във френския и българския език са засегнати различни звукове в зависимост от факторите, предизвикали замяната: недобре усвоено произношение на думи с чужд произход, езиков лапсус, грешно фонетично свързване за френския език, грешна аналогия. Ако причина за метатезния процес е търсен стилистичен ефект чрез игра на думи, звуковете, обект на метатеза, се определят от семантичен, а не фонетичен фактор. При протичането на някои метатезни процеси важно значение има също честотата на дискурсна употреба на словоформата.

REFERENCES

- Boyadjiev, T., Koutzarov, I. & Pentchev, I. (1999). *Modern Bulgarian language*. Sofia : Petar Beron (**Оригинално заглавие:** *Бояджиев, Т., Куцаров, Ив. & Пенчев, Й. 1999. Съвременен български език. София : ИК “Петър Берон”*.)
- Boyer, H. (2001). *Le français des jeunes vécu/ vu par les étudiants. Langage et société*, 1 (95), 75-87.
- Canault, M. (2017). *La phonétique articulatoire du français*. Paris: De Boeck Supérieur.
- Carton, F., Rossi, M., Autesserre, D. & Léon, P. (1983). *Les accents des Français*. Paris : Hachette
- Gadet, F. (1989). *Le français ordinaire*. Paris : Colin.
- Gadet, F. (1992). *Le français populaire*. Paris : PUF.
- Grevisse, M. & Goose, A. (2008). *Le bon usage*. Bruxelles : De Boeck Université
- Gueorguiev, V. & Duridanov, I., *Linguistics*. Sofia: Science and art (**Оригинално заглавие:** *Георгиев, В. & Дуриданов, Ив., 1972. Езикознание. София: « Наука и изкуство”*.)
- Hamon, A. (1992). *Les mots du français*. Paris : Hachette.

Haralampiev, I., 2001. Historical grammar of the Bulgarian language. Veliko Tarnovo: Faber (**Оригинално заглавие:** Харалампиев И. 2001. Историческа граматика на българския език. В. Търново : Фабер.)

Kirilova, V., 2015. Manifestations of non-normative epentesis in the oral speech of the French and Bulgarian languages. Veliko Tarnovo: Ivis (**Оригинално заглавие:** Кирилова, В., 2015. Прояви на ненормативна епентеза в устната реч на френския и българския език. Велико Търново: Ивис)

Le Robert URL: <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/metathese> (Accessed on 16.10.2019).

Martinet A. (1993). *Eléments de linguistique générale*. Paris : Armand Colin.

Malmberg, B. (1994). *La phonétique*. Paris : PUF.

Mladenov, St., 1979. History of the Bulgarian language. Sofia : BAN press (**Оригинално заглавие:** Младенов, Ст., 1979. История на българския език. София: Издателство на БАН.)

Stoikov, S., 1993. Bulgarian dialectology. Sofia : BAN press (**Оригинално заглавие:** Стойков, С. 1993. Българска диалектология. София: Изд. на БАН.)

Boyadjiev, T., & Tilkov, D., 1997. Bulgarian phonetics. V. Tarnovo: “Abagar” (**Оригинално заглавие:** Тилков, Д., Бояджиев, Т., 1977. Българска фонетика. В. Търново: Изд. „Абагар“.)

Tilkov, D., Stoyanov, S. & Popov, K., 1982. Grammar of the modern Bulgarian literary language. Volume 1. Phonetics. (**Оригинално заглавие:** Тилков, Д., Стоянов, С. & Попов, К., 1982. Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 1. Фонетика. София: БАН.)

Vatov, V., 2002. Phonetics and phonology of the Bulgarian language. Veliko Turnovo: St. Cyril and St. Methodius (**Оригинално заглавие:** Вътов, В. 2002. Фонетика и фонология на българския език. В. Търново: УИ «Св. св. Кирил и Методий».)

Zink, G. (1986). *Phonétique historique du français*. Paris : PUF.